

Петро Філіпчук,
начальник головного управління
Пенсійного фонду України у Волинській області

Поняття та правове регулювання недержавного пенсійного забезпечення

Упровадження недержавного пенсійного забезпечення є одним з основних завдань і важливих кроків реформування системи пенсійного забезпечення України. Функціонування інститутів додаткового, добровільного пенсійного забезпечення є нагальною вимогою часу та необхідною умовою існування ефективною, соціально справедливою системою відносин у сфері соціального забезпечення населення.

Ключові слова: пенсійне забезпечення, недержавне пенсійне забезпечення, недержавні пенсійні фонди.

Introduction of the non-state pension provision is one of the main tasks and important steps of the reformation of the system of the pension provision of Ukraine. Functioning of the institutions of the additional, voluntary pension provision is the urgent demand of time and necessary condition of the existence of effective, socially-fair system of the relations in the sphere social provision of the people.
Key words: pension providing, non-state pension providing, non-state pension fund.

Постановка проблеми. Сьогодні в Україні створені і функціонують більше сотні недержавних пенсійних фондів, наявна вся необхідна інфраструктура для їх успішної діяльності, але немає найголовнішого - широкого охоплення юридичних та фізичних осіб системою недержавного пенсійного забезпечення. Серед причин такого стану справ називаються: незначні фінансові можливості підприємств і фізичних осіб, певна недовіра населення до нової форми пенсійного забезпечення і традиційна впевненість серед широкого загалу, що пенсії, як і раніше, має платити держава, але основне, на нашу думку, - низький рівень поінформованості населення, працівників і роботодавців про систему недержавного пенсійного забезпечення, її суть, а також відсутність послідовної державної інформаційної політики щодо діяльності недержавних пенсійних фондів.

Для нашої держави впровадження недержавного пенсійного забезпечення є справою об'єктивною, а тому дослідження його складових є необхідним не лише з точки зору задоволення приватного наукового інтересу окремого фахівця, а й для надання науково обґрунтованих рекомендацій щодо відповідного законодавства.

Аналіз досліджень і публікацій. Наукове осмислення недержавного пенсійного забезпечення варто розпочати з формулювання точного уявлення про природу відповідного правового інституту. Проблеми, що стосуються

правового регулювання недержавного пенсійного забезпечення, досліджувались у працях А.Бахмача, Б.Зайчука, В.Никитенко, В.І.Семендяєвої, О.Маленького, Т.Сальникової та ін. [1-3; 5; 7].

Разом з тим варто зазначити, що трансформація України в соціальну державу, якою вона визначена на конституційному рівні (ст. 1 Конституції України), у реальному житті, а не лише на папері вимагає радикальної реформи соціального захисту населення країни. У свою чергу, конституційними засадами цієї реформи має стати те, що людина, її життя та здоров'я визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю (ст. 3 Конституції), що громадяни мають право на соціальний захист, який включає право на забезпечення їх у разі повної, часткової або тимчасової непрацездатності, втрати годувальника, безробіття з незалежних від них обставин, а також у старості та в інших випадках, передбачених законом (ст. 46 Конституції). При цьому згідно з цією ж статтею Конституції пенсії, інші види соціальних виплат та допомоги, що є основним джерелом існування, мають забезпечувати рівень життя, не нижчий від прожиткового мінімуму, встановленого законом [4].

Серед учасників недержавних пенсійних фондів більшість складають особи віком від 40 до 55 років - 44,2% (2005 р. - 44,2%, 2006 р. - 43%, 2007 р. - 41,9%). Разом з тим слід відзначити збільшення частки вікової групи старше 55 років - 9,5% (9,3% у 2007 р.) та зменшення частки учасників НПФ віком до 25 років - 10,9% (8% у 2005 р., 14% у 2006, 15,1% у 2007 р.) [6].

Невирішена частина загальної проблеми. Низка проблем, пов'язаних з системою недержавного пенсійного забезпечення, не знайшли свого належного відображення у науково-прикладних розробках, тому на даний час у нас відсутній по окремих напрямках врегульований з правничої точки зору підхід до питань, що суттєво впливають на рівень пенсійного забезпечення в Україні, наповнення бюджету Пенсійного фонду, адже ці фактори взаємопов'язані між собою.

При цьому слід відзначити, що окремі положення системи недержавного пенсійного забезпечення знайшли своє належне відображення в Основних напрямках соціальної політики на період до 2004 р., затверджених відповідним Указом Президента України № 717 від 24 травня 2000 р.

Цілі статті (постановка завдання). Метою статті визначається аналіз основних підходів щодо особливостей правового регулювання системи недержавного пенсійного забезпечення, можливостей її впровадження в умовах перехідної економіки. Окремо, як завдання ставиться обґрунтування одного з принципів діяльності недержавних пенсійних фондів - добровільності участі в них населення та необхідності проведення державою широкої інформаційної та роз'яснювальної роботи серед населення в цьому напрямі.

Виклад основного матеріалу. Керуючись згаданими вище конституційними положеннями, Президент України як гарант додержання Конституції України, прав і свобод людини та громадянина 13 квітня 1998 р. видав Указ № 291/98 "Про Основні напрями реформування пенсійного забезпечення в Україні", яким передбачається, що основою реформування пенсійного забезпечення має стати те, що воно здійснюватиметься на страховій основі з установленням, зокрема, таких видів пенсій: 1) трудової - за рахунок пенсійних страхових зборів (внесків), а для певних категорій працівників за рахунок державного бюджету; 2) соціальної - за рахунок коштів державного і місцевих бюджетів; 3) додаткової - за рахунок недержавного пенсійного страхування [8].

Як зазначається в Основних напрямках соціальної політики на період до 2004 р., основним змістом подальшої роботи щодо реформування пенсійного забезпечення має стати запровадження трирівневої системи пенсійного забезпечення.

Перший рівень - солідарна система пенсійних виплат (пенсії з поточних надходжень), яка має бути обов'язковою. При цьому здійснюватиметься підвищення розміру цих виплат, що забезпечуватиме (якщо вони є основним джерелом існування) рівень життя не нижчий від прожиткового мінімуму. Другий рівень - система накопичувальних індивідуальних пенсійних рахунків у рамках загальнообов'язкового державного пенсійного страхування. Ця система передбачає акумулювання персоніфікованої частини внесків громадян на індивідуальних накопичувальних пенсійних рахунках та подальше інвестування цих коштів з метою одержання інвестиційного доходу. Активи індивідуальних накопичувальних пенсійних рахунків визначатимуть розмір додаткової пенсії, яка забезпечуватиметься по досягненні громадянином пенсійного віку разом з пенсією, що фінансуватиметься з поточних надходжень до солідарної системи. Третій рівень - система недержавного пенсійного страхування, яка забезпечуватиме виплату додаткової пенсії за рахунок добровільних пенсійних внесків громадян. Основою цієї системи мають стати недержавні пенсійні фонди, у тому числі створені за професійними ознаками [9].

Окремо слід зазначити, що з 1 січня 2004 р. набрав чинності Закон України "Про недержавне пенсійне забезпечення". Цей Закон прийнято з метою законодавчого врегулювання відносин у сфері здійснення додаткового до загальнообов'язкового недержавного пенсійного забезпечення та запровадження третього (добровільного) рівня пенсійної системи України [3].

Прийняття такого Закону дало змогу:

- створити стимули для роботодавців та працюючих громадян для здійснення додаткових пенсійних заощаджень;

- створити професійні та корпоративні пенсійні фонди для здійснення додаткового пенсійного забезпечення осіб, зайнятих на роботах із шкідливими умовами праці;
- визначити вимоги та критерії, пов'язані із заснуванням суб'єктів недержавного пенсійного забезпечення, відокремити пенсійні кошти від активів банків і небанківських фінансових установ, які обслуговують пенсійні програми;
- працюючим громадянам забезпечити собі більш високий рівень життя після виходу на пенсію;
- забезпечити для вкладників пенсійних коштів інформаційну відкритість діяльності недержавних пенсійних фондів, банків та небанківських фінансових установ, які обслуговують пенсійні програми;
- залучити до створення пенсійних фондів банки та небанківські фінансові установи;
- забезпечити додаткові умови для відпливу коштів з "тіньового" сектору економіки;
- забезпечити формування нових джерел інвестиційних ресурсів для інвестування реального сектору економіки;
- створити умови для додаткового стимулювання розвитку ринку капіталів та підвищення ліквідності фондового ринку;
- побудувати систему недержавного пенсійного забезпечення на основі апробованих у світовій практиці принципів та механізмів;
- зробити ще один крок до уніфікації законодавства України та законодавства Європейського Союзу [1].

Законом передбачено встановлення прямого зв'язку між розміром здійснених до системи пенсійних внесків та розміром майбутніх пенсійних виплат на користь громадян, обов'язковість інвестування пенсійних активів, акумульованих на третьому рівні, в інструменти фондового та грошового ринку з метою отримання додаткового доходу на користь учасника недержавного пенсійного фонду.

На законодавчому рівні запроваджено ефективну систему зберігання та управління пенсійними активами, яка забезпечить фізичне відокремлення пенсійних активів від власних активів засновників пенсійних фондів, а також від активів компаній, які здійснюватимуть адміністративне управління пенсійними фондами, та компаній, що будуть управляти пенсійними активами. Зазначена система не дозволить будь-кому з її інституційних учасників самостійно та на власний розсуд розпоряджатись пенсійними активами, що запобігатиме їх нецільовому використанню.

Крім того, прийняття зазначеного закону розширило можливості для накопичення пенсійних заощаджень громадян для додаткової майбутньої пенсії та зміцнення потенціалу економічного зростання. Завдяки цьому добровільна пенсійна система стане потужним джерелом довготривалих інвес-

тицій в економіку країни. Це сприятиме розширенню зайнятості, зростанню доходів громадян та зміцненню фінансової бази пенсійної системи.

Таким чином, Законом України "Про недержавне пенсійне забезпечення" розширено багаторівневу систему пенсійного забезпечення, покликану поліпшити життя нинішніх та майбутніх пенсіонерів, забезпечити їх безбідне існування після завершення трудової діяльності.

Корпоративні пенсійні фонди створюються роботодавцями, а їх учасниками є громадяни, пов'язані виключно трудовими відносинами з останніми, які беруть на себе безумовне зобов'язання сплачувати додаткові пенсійні внески на користь своїх працівників.

Професійні ж пенсійні фонди створюються об'єднаннями громадян або юридичних осіб за професійною ознакою. Іншою формою заощаджень у межах третього рівня є відкриття пенсійних депозитних рахунків у банківських установах або страхових організаціях за ініціативою окремої особи, яка в рамках даної системи матиме можливість (у разі бажання і досить високого заробітку) додатково заощаджувати кошти в Накопичувальному фонді, перерахувати свої внески до обраного нею недержавного пенсійного фонду [3].

Цим Законом чітко визначено права та обов'язки учасників та вкладників недержавних пенсійних фондів. Зокрема, фізична особа, на користь якої сплачуються пенсійні внески до НПФ і яка має право на одержання пенсійних виплат з нього або набуде таке право, є учасником цього фонду, а сама участь є добровільною.

За власним вибором людина може бути учасником кількох НПФ. Пенсійні ж виплати можуть здійснюватися безпосередньо учаснику фонду або ж його спадкоємцю. Ще однією особливістю є те, що вкладником такого фонду може бути не лише сам його учасник, а й подружжя, діти, батьки, роботодавець або професійне об'єднання, членом якого є учасник даного фонду. У будь-якому пенсійному фонді його учасники можуть бути одночасно і його вкладниками, а у відкритому пенсійному фонді - мають право залишатися його учасниками і в разі припинення здійснення пенсійних внесків на їх користь. Накопичені пенсійні кошти в сумі розміру пенсійних внесків, що сплачені на користь учасника фонду, та розподіленого на його користь прибутку пенсійного фонду є власністю такого учасника, якою він має право розпоряджатися. Інформація ж про суму накопичених пенсійних коштів, належних кожному учаснику фонду, відображається на їх індивідуальному пенсійному рахунку, який ведеться в системі персоналізованого обліку.

Також передбачено, що пенсійний вік, який визначається учасником НПФ, може бути меншим або більшим від пенсійного віку, який надає право на пенсію за загальнообов'язковим державним пенсійним страхуванням,

але не більше ніж на 10 років. Учасник НПФ має право змінити визначений ним пенсійний вік шляхом подання про це заяви адміністратору не пізніше ніж за 15 робочих днів до настання визначеного ним пенсійного віку. Таким чином ви можете отримувати недержавну пенсію на 10 років раніше або пізніше, ніж державну: чоловіки - з 50-70, а жінки - з 45-65 років.

Отже, законодавцем передбачено, що, по-перше, розмір недержавної пенсії залежатиме лише від можливостей людини та її бажання створити собі належні умови життя після виходу на пенсію, а саме - від розміру пенсійних внесків і періоду їх накопичення. По-друге, протягом усього періоду накопичення ваші гроші "працюють", тобто самоінвестуються з метою отримання додаткового прибутку, сума якого щомісяця плюсується до суми накопичень, що обліковується на індивідуальному рахунку. Таким чином, людина може примножити суму вкладених коштів у кілька разів.

По-третє, незалежно від того, хто платить внески на вашу користь, пенсійні заощадження є виключно вашою власністю. Крім того, вони є спадкоємними.

Законодавцем також чітко прописано умови, які гарантують заощадження від банкрутства, дають можливість отримати накопичені вами пенсійні кошти, позаяк недержавний пенсійний фонд не може бути визнаний банкрутом і не відповідає за зобов'язаннями своїх засновників і компаній, що його обслуговують. Кожен вкладник має право перевести належні йому пенсійні кошти в будь-який інший НПФ, страхову компанію або банк. Слід також зазначити, що недержавна пенсія не залежить від трудового стажу людини і не позбавляє її права на отримання належної їй державної пенсії, стаючи таким чином вагомим доповненням до неї.

Влада останнім часом звертає особливу увагу на широке впровадження і застосування на практиці недержавних пенсійних фондів. Зокрема, Розпорядженням Прем'єр-міністра України від 30 травня 2007 р. за № 364 р. було затверджено план заходів з проведення роз'яснювальної роботи з питань недержавного пенсійного забезпечення, яким цілому ряду міністерств, відомств, державним адміністраціям доручено взяти це питання під особистий контроль. Однак це зовсім не означає, що держава тим самим намагається зняти з себе відповідальність за стан життя нинішніх і майбутніх пенсіонерів, а навпаки, намагається у такий спосіб покращити його, забезпечивши для цього необхідну законодавчу базу, а отже, і належні умови накопичення пенсійних коштів. Чи скористаємось цією можливістю, залежить від кожного особисто.

На жаль, ми ще змушені констатувати, що переважна більшість громадян або взагалі не знають про вже існуючу законодавчу базу нового пенсійного забезпечення, або з недовірою і осторогою ставляться до всього, що несе у своїй назві слово "недержавний". В умовах традиційного майже

для всіх регіонів України профіциту робочої сили чимало керівників підприємств (особливо з іноземними інвестиціями) не зацікавленні в необхідності поліпшення соціального страхування у такий спосіб своїх працівників. А дарма, адже одним із найважливіших кроків, здійснених державою для стимулювання роботодавців до участі в системі недержавного пенсійного забезпечення, є встановлення правил пільгового оподаткування коштів, які є пенсійними внесками на користь співробітників (закони України № 335/94-ВР від 28 грудня 1994 р. і № 889-VI від 22 травня 2003 р.). Такі зміни в податковому законодавстві сприяють економічній зацікавленості підприємства в участі у недержавному пенсійному забезпеченні співробітників, знижуючи тим самим податкове навантаження на підприємство та заощаджуючи частину оборотних коштів. Крім того, дана форма соціального страхування дає керівникам підприємств можливість залучення та закріплення кваліфікованих спеціалістів, зменшення плинності кадрів і введення тим самим альтернативного стимулювання своїх співробітників.

Актуальним це питання є і для значної кількості наших земляків, які змушені виїжджати на тривалий час в інші країни у пошуках заробітку. Адже робота в такий спосіб до недавнього часу взагалі не зараховувалась до загального трудового стажу, оскільки від заробленого немає необхідних пенсійних відрахувань, а отже, це з часом суттєво може вплинути на розмір державної пенсії, а то і на її відсутність. Підписавши контракт з одним із НПФ і вносячи на свій рахунок відповідні частки від заробленого, людина у такий спосіб має можливість з настанням пенсійного віку не думати, за що прожити.

Висновки. Отже, система добровільного недержавного пенсійного забезпечення - це так званий третій рівень такого забезпечення, основу якого становлять недержавні пенсійні фонди, що поділяються на відкриті, корпоративні та професійні. Відкриті пенсійні фонди створюються юридичними особами, а їх учасниками є громадяни незалежно від місця і характеру роботи. Особливістю даних фондів є те, що вони можуть створюватися на муніципальному рівні, що дає регіонам більш розширену можливість у вирішенні соціальних питань.

Крім того, Законом України "Про недержавне пенсійне забезпечення" передбачено механізми створення можливостей для формування добровільних пенсійних заощаджень громадян за рахунок здійснення ними або їх роботодавцями пенсійних відрахувань (внесків) до:

- недержавних пенсійних фондів;
- пенсійних депозитних рахунків громадян у банках;
- страхових організацій, з якими укладено договори страхування довічної пенсії, пенсії на визначений строк, страхування ризиків виплат пенсій по інвалідності та виплат у разі смерті учасника фонду.

Варто все ж таки оптимістично заявити, що останнім часом прослідковується тенденція до збільшення так званого "рівня довіри" населення до системи недержавного пенсійного забезпечення. Про це яскраво свідчить зростання чисельності учасників. Темпи зростання кількості учасників НПФ тільки у першій половині минулого, 2008 р., збільшилися на 53,7%, а їх кількість - з 278,7 до 428,3 тис. осіб [6].

Як перспективи подальших розвідок (досліджень) у даному напрямі слід наголосити на необхідності обґрунтування та створення повноцінної правової бази для інститутів, які здійснюють діяльність у сфері недержавного пенсійного забезпечення; ліквідації так званого "правового вакууму" у зазначеній сфері; приведення діяльності існуючих до цього недержавних пенсійних фондів у відповідність із законодавством, а відтак, зменшення ризиків невиконання ними взятих на себе зобов'язань стосовно громадян.

Список використаних джерел

1. Бахмач А. Недержавні пенсійні фонди, статистика, перспективи / А. Бахмач // Вісн. Пенс. фонду України. - 2008. - № 9 (75). - С. 14-16.
2. Зайчук Б. О. Система пенсійного забезпечення: сьогодні і завтра: Коментар застосування Закону України "Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування" / Б. О. Зайчук, В. С. Никитенко, В. І. Семендяєва. - К. : Формат, 2004. - 352 с.
3. Закон України про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування : наук.-практ. комент. / [Б. О. Зайчук, О. Б. Зарудний, С. Б. Березіна і ін.]. - К. : АВТ, 2005. - 1024 с.
4. Закон України про недержавне пенсійне забезпечення від 9 лип. 2003 р. № 1057-IV. - Режим доступу : www.rada.gov.ua
5. Малецький О. Накопичувальна система Російської Федерації: досвід початку використання / О. Малецький // Вісн. Пенс. фонду України. - 2006. - № 8 (50). - С. 17-20.
6. Офіційний сайт Пенсійного фонд України. - Режим доступу : www.pfu.gov.ua
7. Сальникова Т. Недержавна пенсія: головне надійність / Т. Сальникова // Вісн. Пенс. фонду України. - 2008. - № 7 (73). - С. 24-27.
8. Про Основні напрями реформування пенсійного забезпечення в Україні : Указ Президента України від 13 квіт. 1998 р. № 291/98. - Режим доступу : www.rada.gov.ua
9. Про затвердження Основних напрямів соціальної політики на період до 2004 р. : Указ Президента України від 24 трав. 2000 р. № 717. - Режим доступу : www.rada.gov.ua